

Hollné Gyürky Katalin

A KOLDULÓRENDEK VÁROSI KOLOSTORAI KUTATÁSÁNAK
SZEMPONTJAIRÓL ÉS MÓDSZEREIRŐL

Gyakorló régész számára a középkori egyházi épület feltárása nem csupán műemlékvédelmi probléma. A régész a maga sajátos módszereivel kutat és a kiértékelést több tudományág eredményeinek felhasználásával végzi el. A művészettörténet és építészettörténet csak kettő a sok tudomány közül, melyeket felhasználunk ahhoz, hogy sokoldalú vizsgálatunk pontos és korszerű legyen. A régészet módszereit egyre inkább alkalmazzák fennálló középkori műemlékek vizsgálatánál is, még inkább alkalmazni kell olyan esetekben, midőn az épületek már elpusztultak. Magyarországon a török hódoltság és több háború megritkította a történeti forrásanyagot és ezeknek a hiányosságait is a régészetnek kell pótolni.

1961-ben, a budai Vár területén folyó csatornázási munkák közben a középkori utcakövezés láthatóvá vált. Az egyik telek előtt megfigyelhető volt, hogy a telekhatár mentén az uttest felszínénél magasabb járda húzódik, mely az épülettől az uttest felé vezette el az esővizet.¹ A telek igényes tulajdonosa egy koldulórendi kolostor volt: a domonkosok, melynek évek óta tartó kutatásából szűrtem le azokat az elvi és módszertani tapasztalatokat, melyeket itt el kívánok mondani.²

A kolostorok között sajátos problémáikkal jelentkeznek a koldulórendek városi kolostorai. Elterjedésük a XIII. század első harmadában kezdődik, társadalmilag a kialakuló városi polgársággal kapcsolód-
nak össze. Topográfiaiailag szervesen illeszkednek bele a városképbe. Egy városban belül sokszor két-három különböző koldulórendi kolostor is épül. Helyzetük általánosságban meghatározott a város fala mellett, sok esetben a város egyik kapuja mellett. A főutvonalak, melyek nagy tömegek befogadására épült csarnoktemplomaik előtt vezetnek el, a külvárosok lakóit, valamint a távolsági kereskedelemmel a városba érkező kereskedőket is templomaikba terelik. E rendek célkitűzése ugyanis az eretnekség elleni küzdelem, mely a szegények körében terjed el. Ellene prédikációval harcolnak. A városok tanácsa, valamint a vagyonos polgárság szívesen fogadja letelepedésüket. Telket biztosít számukra, építkezéseikhez adományokkal járul hozzá. Nem szívesen fogadják őket azonban a plébániák, melyek ezáltal jelentős jövedelmektől esnek el.³

Az elmondottakból máris kitűnik, hogy a kolostorokkal kapcsolatban nem csupán építészeti problémák vetődnek fel, hanem várostörténeti problémák is.

Külföldi városok látképein a koldulórendi kolostorok temploma a város épületei fölé magasodik. A hosszú hajó és a nyújtott szentély felett magas tető helyezkedik el. A hajó és a szentély találkozásánál "huszár-torony" látható. Buda látképein méretei által szembetűnő helyet foglal el a domonkosok ma is álló tornya a templom nyugati homlokzata mellett. Ennek az itáliai építészetre visszautaló és a kialakult koldulórendi szokásoktól eltérő toronynak a korát - némi vita után - végül az ásatások döntötték el. A torony alatt feltárt épületszárny és más egyéb megfigyelések értelmében csak a XV. század elején építhették fel. Ebben az időszakban az obszervanciát megelőzően már nem vették figyelembe a regula előírásait.⁴

Buda látképei közül sajnálatosan hiányoljuk a keleti oldal hiteles, középkori képét. A régészeti kutatások bizonyos mértékig lehetővé tesznek egy városképi rekonstrukciót is.

Középkori városok alaprajzáról éppen a koldulórendi kolostorok jellemző elhelyezkedése folytán leolvasható a város XIII. századi kiterjedése, a városfal helye és a kapuk helyzete.⁵ Ha pedig a kolostor helye

a szokásostól eltér, ez okot ad arra, hogy a kivétel okát kutassuk. Sopronban például a városhatár mellett épült patriciusházak miatt, a ferencesek kolostorának egy belső telken biztosítottak helyet, így is a kapuval szemben, az egyik piactéren áll. Helyzete nyilvánvalóvá teszi, hogy nem csak a város, hanem a külvárosok lakói, valamint a városba jövő idegenek elé tárta ki kapuit.

Budán, a két koldulórendi kolostor közül a ferenceseké valóban a város egyik kapuja mellé épült. A domonkosoké ellenben a kapuktól és a piacterektől távol. Helyzete a mai topográfia szerint előnytelen, nem felel meg az ismert céloknak. Az utóbbi évek régészeti kutatásai a város ÉK-i felében, – nevezetesen Zolnay Lászlónak a Táncsics utca 9. –ben,⁶ nekem pedig a Táncsics utca 1 és a Hess András tér 2. sz. telkeken végzett ásatásaink – nagyobb topográfiai átrendeződést sejtetnek. A Táncsics utca 9. számú telken részben feltárt kaputorony szerves része az első városhatárnak, mely ezen a szakaszon a városhoz csatolt egy sziklahorpadást. A sziklahorpadásban, azaz eredetileg a hegy lejtőjén épült és feltárt házmaradványok látszólag egy, a hegyre vezető útvonal mentén helyezkednek el, melynek végén, már a hegy legmagasabb pontján épült fel az első kolostorépület. A kibontakozó topográfiai kép a kolostor telepítésének ésszerűbb, alkalmasabb helyzetét mutatja. A kolostornak és a városhatárnak szoros kapcsolata miatt a kutatás a városhatárra vonatkozóan is értékes adatokkal szolgált. A városhatár mellett épült kolostornak kötelessége volt a területére eső városhatár karbantartásáról gondoskodni.⁷ Kötelesek voltak továbbá a kolostor területén keresztül utat biztosítani a katonaságnak. A városhatár megközelítése egyes esetekben a kolostor nyugalmának megőrzése miatt földalatti járatokon keresztül történt. Ilyen volt pl. a rothenburgi domonkos apácák kolostorában és ilyen találtunk a budai domonkos férfikolostorban is. A kolostor kelet felé nyíló kapuja mellett kazamatát tártunk fel, melyet a város felől a kolostor épületei és pincéi alatt húzódó mélypincéken keresztül lehetett megközelíteni.

A koldulórendi kolostorok fenntartói a városok vagyonos polgárai voltak. A baseli dominikánus templom pillérein azoknak a családoknak a cimerei láthatók, akik az építkezéshez adományaikkal hozzájárultak.⁸ Más helyeken a donátorok a boltozati záróköveken, vagy az ablaküvegeken örökítették meg magukat. A budai kolostorból csak sírkövek maradtak, de feltételezzük, hogy az itt eltemetett személyek is adományokkal váltották meg sirhelyeiket.

A régészeti kutatások eredményességét növeli az egy területet kutató régészek munkájának összehangolása. A budai domonkosoknál megfigyelt építkezési periódusokat Lócsy Erzsébet Buda-polgárváros területén végzett kutatásaival egyeztetettük és megállapítottuk, hogy a kolostor végleges alaprajzi elrendezését abban a korszakban nyerte el, amikor a polgárváros területén is nagyarányú városrendezés történt.⁹

A régészeti kutatások egyik legfontosabb mozzanata a műszaki munka. Annak érdekében, hogy az egyes objektumok kutatása nagyobb összefüggésben is értékelhető legyen, ásatásainkat sohasem helyi rendszerben mérjük, hanem az országos térképészeti pontokhoz viszonyítva úgy vízszintes, mint függőleges értelemben.

Az ásatás kivitelezését és az alkalmazott módszert nagymértékben befolyásolja a terep jellege. A városok belterületén, a folyamatos település eredménye a magas feltöltés. A budai domonkosok kolostorának telkén leszámítva bizonyos bronzkori települési nyomokat – 800 év folyamatos települései és pusztulásai a sziklatalaj felett 2–5 m-ig terjedő épülettörmelékkel feltöltést eredményeztek. Egy helyen a középkori épület pincéje alatt 8 m mélységig terjedő mélypince is jelentkezett. Négy középkori periódust figyeltünk meg. Településtörténeti szempontból valamennyi érdekes, még az újkori építkezések is. A régész speciális érdeklődésétől és képzettségétől függetlenül köteles az ásatásával előkerült valamennyi korszak anyagával foglalkozni és azt dokumentálni. Több periódus és egymásrétregződés esetében fokozottabban szükség van a szintezésre. Nagy terület különböző pontjain felvett rétegrajzok csak akkor vethetők össze, ha a rétegek szintezését elvégeztük.

A középkornál fiatalabb periódusok megfigyelése után kaphatunk választ a középkori épület pusztulásának idejére és körülményeire, a kontinuitás kérdésére is.

A koldulórendek építészetét a szakirodalom jobbára csak művészettörténeti szempontból tárgyalja. Először a templomokat dolgozták fel. A kolostor lakóépületeinek feltárása a régész számára változatos feladatot jelent. A kolostornégyeszőg regulárisan meghatározott helyiségein kívül a betegházak, a vendégházak, gazdasági épületek, iskolaépületek, műhelyek, konyha feltárása és meghatározása már a polgári építészet témakörével érintkezik. Nem érdektelenek a padlószintek alatti létesítmények sem: csatornahálózat, vízvezeték, vagy fűtőberendezés. Ezek a technikai berendezések a régészeti kutatás

alkalmazása nélkül nem kerülnének felszínre. A hypokausztrumos megoldású fűtőberendezésnek egy-két példája volt ismeretes. Alkalmazásuk gyakorisága és technikai megoldásaik változatossága csak az utóbbi évek kül- és belföldi ásatásainak szaporodásával válik ismertté.¹⁰

A régész, minden más kutatonál jobban tisztában van azzal, hogy az eredményeiből levont következtést időről-időre újabb feltárások módosíthatják. Ez a meggondolás alakítja ki a publikáció helyes módszerét. A leírásoknak mindig tárgyilagosaknak kell lenniük és a dokumentációnak bőségesnek. Tartalmazniuk kell természetesen a régész kialakított véleményét is, mely nélkül pusztán adatközléssé válik a tanulmány. A feltárás eredményeként elkészült alaprajz csak az ásatási rétegrajzokkal és a kiértékelte leletanyaggal együtt értékelhető. A rétegrajzok rendszerint nem közölhetők abban a formában, ahogy az ásatásnál felvették. A régészeti publikáció elkészülésének ideje a téma felvetésétől a nyomdakész kéziratig sokszorosa egy történeti téma feldolgozásának, mivel maga az anyagfeltárás, a műszaki munka, a leletanyag kipreparálása időigényes. Ezért indokolatlan a sokszor elhangzó vád, hogy a régészek lassan publikálnak.

Jegyzetek

- ¹ Bertalan Vilmosné - H. Gyürky K., Középkori utrendszerek kutatása a budai Várnegyed területén. Bud. Rég. XXI. (1964) 345.
- ² H. Gyürky K., Előzetes jelentés a budai domonkos kolostor ásatásáról. Arch. Ért. 96 (1969) 1.
- ³ Balics L., A római katolikus egyház története Magyarországon (1888) II. 408.
- ⁴ Harsányi András, A domonkosrend Magyarországon a reformáció előtt (1938) 34-35.
- ⁵ Példa erre Bécs alaprajza. Handbuch der historischen Stätten Österreich. Bd. I. 654-655.
- ⁶ Zolnay László, Ásatások a budai I. Táncsics Mihály utca 9. területén. Arch. Ért. 95 (1968) 1., 40.
- ⁷ R. Donin, Die Bettelordenskirchen in Österreich (1935) 315 old. 19. jegyzet., St. Pöltenben, 1284 évben kiadott oklevél utal arra, hogy a városfal karbantartása a kolostor kötelessége.
- ⁸ L.A. Burckhardt - Ch. Riggerbach, Die dominikaner Klosterkirche in Basel. Mittheilungen der Gesellschaft für vaterländische Altertümer in Basel. Bd. VI. (1885)
- ⁹ Lócsy Erzsébet megjelenés előtt álló kézirata a Budapest Régiségei XXII. században - Lócsy E., Településtudományi Közlemények 22.
- ¹⁰ Feuerné, Tóth Rózsa, Középkori hypokaustum a Margitszigeten. Bud. Rég. XX. (1963) 427.

Katalin Holl - Gyürky sprach darüber, dass die Klöster der Bettlerorden in den Städten spezielle Probleme bedeuten. Ihre archäologische Forschung ist vielseitig. Typographisch liegen sie im Stadtgebiet an den Stadtmauern, daher gehört ihre Erforschung eng mit der Stadtarchäologie zusammen. Die Kirchen sind meist bekannter, als ihre Klöster, daher bringt die Aufdeckung eines Klosters viele neue Ergebnisse, so z.B. in technisch-historischer Beziehung. Die archäologischen Ausgrabungen auf dem Gebiete einer lebenden Stadt bringen für den Forscher viele Schwierigkeiten mit sich. Die Trennung der Aufschüttungsschichten, des Schuttbodens, und des Mauerwerkes der aufeinander gebauten Gebäude verschiedener Epochen erfordern alle eine andere praktische Bearbeitung, wie z.B. die Ausgrabung eines Zisterzienserklosters, das auf einem unbebauten Gebiet verfallen ist. Nicht nur die Ausgrabung, sondern auch die Dokumentation ist den örtlichen Schwierigkeiten angepasst.